

Głaz, Stanisław

Rola sensu życia w kształtowaniu chrześcijańskiego sumienia młodzieży

Warszawskie Studia Pastoralne 13, 7-32

2011

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STANISŁAW GŁAZ SJ¹

ROLA SENSU ŻYCIA W KSZTAŁTOWANIU CHRZEŚCIJAŃSKIEGO SUMIENIA MŁODZIEŻY

Streszczenie

Celem badań jest ukazanie roli sensu życia i sumienia młodzieży studiującej, a także związku tych dwóch wymiarów ludzkiego życia w grupach młodzieży o wysokim i niskim poziomie przeżycia obecności Boga. W pracy użyto następujące metody: dla określenia struktury sensu życia – *Test Sensu Życia (PIL)* J. Crumbaugha i L. Maholicka, dla ustalenia poziomu wrażliwości sumienia – *Skali Wrażliwości Sumienia (SWS)* D. Buksika, dla określenia poziomu przeżycia religijnego; obecności Boga – *Skali Doświadczenia Religijnego (SDR)* S. Głaza. Badania przeprowadzono wśród młodzieży akademickiej w Krakowie. Młodzież stanowią mężczyźni studiujący elektrotechnikę i filozofię oraz kobiety studiujące pedagogikę i fizykę w 2009 r. Przedział wiekowy badanej młodzieży mieści się w granicach od 21 do 25 roku życia. Do analizy użyto wyników uzyskanych na podstawie poprawnie wypełnionych 240 zestawów kwestionariuszy. Analiza badań dowodzi, że młodzież charakteryzuje się zróżnicowaną strukturą sensu życia, poziomem wrażliwości su-

¹ STANISŁAW GŁAZ, ks. dr hab. prof. Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie, kierownik katedry Psychologii Ogólnej i Psychologii Religii, prorektor Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa w Krakowie, autor licznych rozpraw naukowych.

mienia i przeżycia obecności Boga. Młodzież o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga ma inną (lepiej rozbudowaną) strukturę poczucia sensu życia i wrażliwości sumienia niż młodzież o niskim poziomie tego przeżycia. Także w grupie młodzieży o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga inne zmienne niezależne dotyczące sensu życia mają istotne oddziaływanie na strukturę wrażliwości sumienia, która stanowi zmienną zależną, niż w grupie młodzieży o niskim poziomie przeżycia obecności Boga. Struktura sensu życia ma mocniejsze powiązanie z obydwoma wymiarami wrażliwości sumienia młodzieży o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga niż osób o niskim poziomie tego przeżycia.

Wprowadzenie

Badacze często podkreślają, że w społeczeństwach bardzo zróżnicowanych pod względem funkcjonowania i struktury takie wymiary ludzkiego życia, jak moralność, religijność, znaczenie sensu życia podlegają daleko idącym przemianom. Niekiedy mówią oni o zbyt częstym kryzysie współczesnej rodziny, o próżni moralnej, o kryzysie wartości, o tworzeniu się subkultur młodzieżowych. Źródłem takiego stanu należy dopatrywać się w samym człowieku, w rodzinie, wychowaniu, zanika bowiem metafizyczne rozumienie wartości, sensu życia, ludzkiego sumienia².

Autor artykułu mając na uwadze proces szybkich przemian społeczno-religijnych oraz zagrożenia wynikające z procesu przebiegu transformacji, gdzie religia i moralność coraz częściej tworzą odrębne systemy regulacji ludzkich zachowań i działań, podjął próbę ukazania roli sensu życia w kształtowaniu chrześcijańskiego sumienia. Stąd w niniejszej pracy zostanie ukazana ważność tych zagadnień.

² Por. M. Drożdż, *Współczesne wyzwania duszpasterskie*, w: *Naśladować Chrystusa*, Katowice 2003, s. 11–28.

Jedno z podstawowych pytań egzystencjalnych człowieka dotyczy sensu życia, tego kim jestem, skąd przychodzę i dokąd zmierzam. Na tego rodzaju pytania próbę odpowiedzi podejmuje także teologia systematyczna. Czym jest sens życia? Trudność z odpowiedzią na to pytanie wiąże się bezpośrednio z wielością perspektyw i koncepcji dotyczących tego zagadnienia. Niełatwo podać prawdziwą i jedyną definicję tego zagadnienia. Najczęściej mówi się o filozoficznej koncepcji sensu życia, gdy filozoficznie spogląda się na świat jako całość, którego częścią jest życie każdego człowieka. W znaczeniu społecznym sens egzystencji ludzkiej określają rezultaty działań ludzkich i ich wartości. Życie może mieć także sens „wewnętrzny”, jeśli odwołuje się do wartości i stanowi ono uporządkowaną całość działań wartościowych. Wszystkie wymiary razem stanowią harmonijną całość ludzkiego życia³. Frankl swoje spojrzenie na zagadnienie sensu życia wyrazi w jednym zdaniu – powie: „życie jest pytaniem o sens życia, a odpowiedzią jest przyjęcie odpowiedzialności za życie”⁴. Sens życia to zespół przekonań i związanych z nim zasad postępowania, pozwalających ukierunkować życie osoby ludzkiej. Szczególnego zatem znaczenia dla sensu ludzkiej egzystencji nabiera poczucie pewnej odpowiedzialności za sposób przeżywania własnego życia.

Dlaczego pasterze Kościoła ostatnio tak wiele miejsca przeznaczają w swoich wystąpieniach tematyce sensu życia? Na to pytanie daje nam odpowiedź sam Papież. Jan Paweł II, zwracając się do młodzieży, powie: „życie to rzeczywistość pełna tajemnic. Ogromny postęp nauki i techniki pozwolił zgłębić tajniki życia biologicznego, wystarczy jednak przejrzeć się choćby pobieżnie naszemu osobistemu doświadczeniu, by uświadomić sobie, że indywidualne i zbiorowe istnienie człowieka na naszej planecie ma jeszcze wiele innych wymiarów. Nasze niespokojne serce wychodzi w swoich poszuki-

³ Por. T. Czeżowski, *Pisma z etyki i teorii wartości*, Warszawa 1980.

⁴ V. Frankl, *Homo patiens*, Warszawa, s. 42.

waniach poza ludzkie ograniczenia... Pośród wszystkich sprzeczności życia szukamy jego prawdziwego sensu”⁵. Papież w ten sposób chce wskazać na religijny wymiar ludzkiego życia, a konkretnie sensu życia. Przypomina on również, że „tylko Bóg jest ostatecznym oparciem dla wszystkich wartości, tylko On nadaje ostateczny sens naszej ludzkiej egzystencji”⁶. Jan Paweł II wskazuje na Jezusa jako tego, który potrafi zaspokoić pragnienia ludzkiego serca i odnaleźć sens własnego życia. Powie o Nim: „Nie jest on ani ideą, ani niczym innym, jak tylko osobą”⁷. Przemawiając do młodych powie zaś: „wszystkie dobra ziemskie, wszystkie sukcesy zawodowe, nawet ludzka miłość, o której marzycie, nie zaspokoją nigdy w pełni waszych najbardziej wewnętrznych i głębokich oczekiwań. Tylko spotkanie z Jezusem może nadać pełny sens waszemu życiu: »Stworzyłeś nas, Panie, dla siebie, i niespokojne jest nasze serce, dopóki nie spocznie w Tobie« – napisał św. Augustyn (*Wyznania*, 1,1,)⁸. Kontynuując podjętą myśl, Papież przypomina, że sens życiu nadaje miłość Jezusa: „Tylko ten, kto umie kochać aż do zapomnienia o sobie, by oddać się bratu, realizuje w pełni swoje życie i daje najwyższy wyraz wartości swojego ziemskiego istnienia”⁹.

Czym jest zatem ludzkie sumienie? Jest bardzo dużo koncepcji, czym jest lub czym powinno być sumienie. Wszystko zależy od tego,

⁵ Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne do młodzieży całego świata, Mile High Stadium*, w: *Podręcznik pokolenia JP2. Ojcowskie słowo do młodych Świata, Polski i Lednicy*, Poznań 2008, s. 522.

⁶ Por. Jan Paweł II, *List do młodych całego świata (parati semper) z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży*, w: *Podręcznik pokolenia JP2. Ojcowskie słowo do młodych Świata, Polski i Lednicy*, s. 352

⁷ Jan Paweł II, *Schaan Dux, Liechtenstein, spotkanie z młodzieżą, Odpowiedź Jezusa*, w: *Podręcznik pokolenia JP2. Ojcowskie słowo do młodych Świata, Polski i Lednicy*, s. 234.

⁸ Jan Paweł II, *Orędzie Ojca Świętego Jana Pawła II do młodzieży całego świata z okazji XIX Światowego Dnia Młodzieży, „Chcemy ujrzeć Jezusa” (J 12,21)*, w: *Podręcznik pokolenia JP2. Ojcowskie słowo do młodych Świata, Polski i Lednicy*, s. 707.

⁹ Jan Paweł II, *Spotkanie z młodzieżą, Santiago de Compostela – Monte del Gozo*, w: *Podręcznik pokolenia JP2. Ojcowskie słowo do młodych Świata, Polski i Lednicy*, s. 442.

jaki przyjmie się punkt widzenia tej rzeczywistości. Różnice więc w określeniu pojęcia „sumienie” wynikają z faktu, że każda dyscyplina naukowa skupia się na własnym zakresie tej problematyki, a tym samym obejmuje tylko część całego zagadnienia. Można jednak przyjąć ogólne stwierdzenie, że niezależnie od poziomu kultury i cywilizacji sumienie ma pewną świadomość moralną, która w sposób istotny związana jest z naturą człowieka. Za najbardziej pewną i uświęconą tradycją koncepcję sumienia można uznać tę, która mówi, że sumienie jest to praktyczny sąd naszego rozumu, mówiący nam, co mamy robić, a czego nie (sumienie przeduczynkowe), orzekający już po dokonaniu uczynku o jego wartości moralnej (sumienie pouczyńkowe). Potocznie takie sumienie można nazwać głosem Bożym¹⁰.

W dokumentach Soboru Watykańskiego II na temat sumienia czytamy: „W głębi sumienia człowiek odkrywa prawo, którego sam sobie nie nakłada, lecz któremu winien być posłuszny i którego głos wzywający go zawsze tam, gdzie potrzeba, do miłowania i czynienia dobra, a unikania zła, rozbrzmiewa w sercu nakazem. Człowiek bowiem ma w swym sercu wpisane przez Boga prawo. Sumienie jest najtajniejszym ośrodkiem i sanktuarium człowieka, gdzie przebywa on sam z Bogiem, którego głos rozbrzmiewa w jego wnętrzu. Przez sumienie dziwnym sposobem staje się wiadomym to prawo, które wypełnia się miłowaniem Boga i bliźniego. Im bardziej bierze górę prawe sumienie, tym więcej osoby i grupy ludzkie unikają ślepej samowoli i starają się dostosować do obiektywnych norm moralności. Często jednak zdarza się, że sumienie błądzi na skutek niepokonanej niewiedzy, ale nie traci przez to swej godności. Nie można tego jednak powiedzieć w wypadku, gdy człowiek niewiele dba o poszukiwanie prawdy i dobra, sumienie z nawyku do grzechu powoli ulega zaślepieniu”¹¹.

¹⁰ Por. Z. Wanat, *Sumienie*, w: J. Nagórny, K. Jeżyna (red.), *Jan Paweł II. Encyklopedia nauczania moralnego*, Radom 2005, s. 511–516.

¹¹ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, nr 16, Poznań 1994.

Powyższy dokument soborowy ukazuje sumienie jako rzeczywistość religijną, którą cechuje konieczność stałego rozwoju. Tym rozwojem sumienia należy kierować, aby nie błędziło i nie przyzwyczajało się do grzechu. „Wychowanie sumienia jest zadaniem całego życia. Od najmłodszych lat wprowadza ono dziecko w poznanie i praktykowanie prawa wewnętrznego, rozpoznawanego przez sumienie. Roztropne wychowanie kształtuje cnoty, chroni lub uwalnia od strachu, egoizmu i pychy, fałszywego poczucia winy i dążeń do upodobania w sobie, zrodzonego z ludzkich słabości i błędów. Wychowanie sumienia zapewnia wolność i prowadzi do pokoju serca”¹².

Wychowawcy zdają sobie sprawę, że człowiek w kształtowaniu swego życia i własnej osobowości nie jest istotą absolutną, lecz zależną wewnątrznie (temperament, właściwości fizyczne, duchowe, charakter) oraz zewnętrznie (otoczenie, wychowanie, szkoła), wobec czego trudno mówić o sumieniu z góry ukształtowanym. Należy raczej mówić o sumieniu, które nieustannie się formuje, tzn. ciągle uczy się, dzięki zewnętrznym wpływom, odróżniać, co jest dobre, a co złe¹³.

Bezpośrednie środowisko wzrostu i rozwoju człowieka, jak rodzina, grupa koleżeńska czy społeczeństwo, może stanowić ogromną pomoc, a czasem przeszkodę we właściwym rozwijaniu tej delikatnej „władzy – możliwości” w człowieku. Dużą rolę odgrywa tu religijny klimat otoczenia oraz prawidłowy rozwój świadomości religijnej, który dokonuje się w sposób szczególny przez katechezę.

Wielką pomocą dla chrześcijanina we właściwym kształtowaniu sumienia jest otrzymany już w starotestamentalnym Objawieniu Dekalog, w którym podstawowe wymagania tzw. prawa naturalnego zostały bardzo jasno określone, niby „graniczne słupy” wytyczające teren postępowania godnego człowieka, zaprzyjaźnionego

¹² Tamże, nr 1784.

¹³ Por. Z. Marek, *Wychowanie do wiary*, Kraków 1996.

z Bogiem. Znaczącym czynnikiem formującym sumienie chrześcijanina jest osoba Jezusa, Jego życie, postępowanie, nauka, a przede wszystkim Jego śmierć i zmartwychwstanie, ukazujące podstawowe prawo Kościoła – nowe przykazanie miłowania na wzór Chrystusa. Aby mieć dobrze uformowane sumienie, rodzice muszą nieustannie konfrontować swoje postępowanie z zasadami Ewangelii. Przypomina o tym Katechizm: „W formowaniu sumienia Słowo Boże jest światłem na naszej drodze, powinniśmy przyjmować je przez wiarę i modlitwę oraz stosować w praktyce. Powinniśmy także badać nasze sumienie, wpatrując się w Krzyż Pana. Jesteśmy wspierani darami Ducha Świętego, wspomagani świadectwem lub radami innych ludzi i prowadzeni pewnym nauczaniem Kościoła”¹⁴, by nie doszło do sytuacji wytworzenia się tzw. własnego sumienia, które często nie jest już „głosem Bożym” w człowieku, ale raczej głosem zepsutej ludzkiej natury, poddanej różnym zniewoleniom.

Spośród wymienionych wyżej zewnętrznych wpływów na przebieg procesu kształtowania sumienia najważniejszy na pewno stanowi rodzina. Jest to też bez wątpienia najważniejsze miejsce, w którym proces ten powinien się dokonywać. Wynika to przede wszystkim ze znaczenia, jakie mają rodzice i rodzina¹⁵. Współczesny stan wiedzy psychologicznej pozwala wierzyć, że u człowieka istnieje nawet nieuświadomione życie duchowe. Bardzo ważne bowiem procesy duchowe dokonują się już w łonie matki i rzutują one na całe życie człowieka. Jak wskazuje psychologia, odpowiedni tryb życia matki może kierować tymi procesami. Dla życia płodu nie bez znaczenia jest to, jak wygląda życie matki, czy jest ono nacechowane skupieniem, modlitwą i pogodą ducha, czy też nie. Udowodniono bowiem, że nie tylko czynniki fizyczne, ale i duchowe łączą matkę z dzieckiem. Pobożność matki rzutuje więc na późniejszą religijność

¹⁴ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, nr 1785.

¹⁵ Por. M. Wilczek, *Wychowanie do macierzyństwa*, w: M. Ryś (red.), *Autorytet prawdy*, Warszawa 2006, s. 171–188.

dziecka, która dzięki temu będzie bardziej spontaniczna, a dziecko z natury swej będzie bardziej otwarte na wartości religijne¹⁶. Ma to też ogromne znaczenie w późniejszym rozwoju sumienia, które swymi korzeniami tkwi w całości duszy człowieka.

Problem badawczy

Człowiek jest istotą społeczną. Swoje człowieczeństwo może w pełni urzeczywistniać tylko wspólnie z innymi ludźmi. Przejawia się to w tym, że jest otwarty na innych ludzi, potrzebuje ich i wraz z nimi tworzy różne formy społeczności. Człowiek „sam sobie nie wystarcza: tylko w społeczności może osiągnąć i osiąga pełniejszy rozwój swoich możliwości fizycznych, psychicznych i duchowych. W ciągu swojego życia człowiek – czy chce, czy nie – realizuje siebie w wielu wspólnotach i społecznościach. Możemy wyodrębnić różne formy społeczności. Najważniejsze to: rodzina, małżeństwo, naród, państwo. Są to społeczności naturalne. Jest też społeczność nadprzyrodzona, religijna – to wspólnota Kościoła. Człowiek żyjąc w tych wspólnotach podejmuje różne decyzje, kieruje się wartościami, kształtuje własne postawy, spełnia się jako człowiek.

Poszukiwania niektórych naukowców dowodzą, że człowiek jest także obdarzony zdolnością do osobistej relacji z Bogiem¹⁷, w której doświadcza obecności Boga bądź Jego nieobecności. W ostatnich latach zagadnieniem tym zajmował się szczególnie autor pracy. Ukazał on związek sensu życia osób o wysokim i niskim doświadczeniu religijnym. Młodzież o wysokim poziomie doświadczenia religijnego ujawnia większą ciekawość poszukiwania czegoś nowego, większą dążność w realizacji celów i sensu życia niż o niskim¹⁸. Godne podkreślenia jest, iż najwyższą tendencję poczucia sensu życia ujaw-

¹⁶ Por. S. Pacot, *Powrót do życia*, Poznań 2004.

¹⁷ Por. J. Koziński, *Z Bogiem albo bez Boga*, Warszawa 1999; S. Głaz, *Doświadczenie religijne a osobowość*, Kraków 2000.

¹⁸ Por. S. Głaz, *Doświadczenie religijne a sens życia*, Kraków 2000.

niąją mężczyźni studiujący leśnictwo, którym towarzyszy najniższy poziom świadomości skutków przeżycia obecności Boga¹⁹. Inne badania ukazały, iż kobietom studiującym filozofię towarzyszy najwyższa świadomość skutków przeżycia obecności Boga, najniższa zaś studentom szkoły zawodowej.

Analiza badań przeprowadzona przez Buksika wskazuje, że kobiety poziomem wrażliwości sumienia na otaczający je świat i na wartości moralne przewyższają mężczyzn²⁰. Mężczyźni mają bardziej wrażliwe sumienie wobec siebie oraz innych osób. Poziom wrażliwości sumienia w sferze wrażliwości na siebie i innych jak i wrażliwości na świat i wartości moralne jest tym wyższy, im wyższa jest intensywność postaw religijnych, im słabsza jest dezintegracja wartościowania. Dzieci ojców z wykształceniem zawodowym ujawniają wyższy poziom wrażliwości sumienia niż z wykształceniem wyższym.

Przegląd literatury pokazuje, że problematyka sensu ludzkiego życia oraz wrażliwości sumienia w ostatnich latach wzbudza coraz większe zainteresowanie wśród naukowców. Dziś, kiedy wielu młodych ludzi pyta się o sens własnego życia, poszukuje go, widoczna jest potrzeba przybliżenia tego fenomenu. Dotyczy to również ludzkiego sumienia. Coraz częściej mówi się o sumieniu jako o sprawie prywatnej, ujmuje się je zbyt indywidualnie, subiektywnie. Wielu ludzi ma niewłaściwie ukształtowane sumienie. Stąd określenie problemu badawczego w niniejszej pracy zachęca do wskazania związku między sensem życia a wrażliwością sumienia. Zamiary autora pracy skłoniły do znalezienia odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. Czy przeżycie religijne: obecności Boga różnicuje zmienne:
 - a) sens ludzkiego życia, b) wrażliwość sumienia młodzieży studiującej?

¹⁹ Por. S. Głaz, *Wpływ zmiennych egzystencjalnych na skutki przeżycia religijnego*, „Czasopismo Psychologiczne”. 2003, s. 119–132.

²⁰ Por. D. Buksik, *Wrażliwość sumienia (studium empiryczne)*, Warszawa 2003.

2. Które, ze zmiennych niezależnych, czyli sensu życia, oddziałują w sposób istotny na wrażliwość sumienia w grupach młodzieży o wysokim i niskim przeżyciu obecności Boga?
3. Które elementy sensu życia, brane pod uwagę w obecnej pracy, w jakim stopniu i w jakiej kolejności, wyjaśniają wariację zmiennych zależnych odnoszących się do wrażliwości sumienia w grupach osób o wysokim i niskim przeżyciu obecności Boga?

Cel badań i hipotezy

Poszukiwania badaczy przedmiotu, jak i praca duszpastersko-pastoralna pokazują, że osoby o wysokim przeżyciu obecności Boga mogą ujawniać inną strukturę sensu własnego życia niż te o niskim. Szczególne powiązanie z przeżyciami religijnymi młodzieży może mieć także wrażliwość sumienia. Specyficzne miejsce w tym układzie może mieć niekiedy sens życia, który, jak ukazują poszukiwania badaczy²¹, często ma związek z religijnością człowieka.

Pytania badawcze sugerują postawienie następujących hipotez:

1. Młodzież o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga ma lepiej rozbudowaną strukturę sensu życia niż ta o niskim przeżyciu obecności Boga.
2. Młodzież o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga ma lepiej rozwiniętą strukturę wrażliwości sumienia niż młodzież o niskim poziomie przeżycia obecności Boga.
3. Mocniejsze oddziaływanie na wrażliwość sumienia młodzieży ma struktura sensu życia w grupie młodzieży o wysokim przeżyciu obecności Boga niż o niskim poziomie przeżycia.

²¹ Por. K. Popielski, *Zakończenie. Wartości „w życiu” i wartości „dla życia”*, w: Popielski K. (red.), *Wartości dla życia*, s. 521–532, Lublin 2008; S. Głaz, *Niektóre czynniki warunkujące przeżycia religijne młodzieży studiującej*, Kraków 2009.

Charakterystyka zastosowanych metod

W celu znalezienia odpowiedzi na postawiony problem w pracy użyto takich narzędzi badawczych dostępnych współczesnej nauce, które pozwoliły określić zmienne osobowościowe osób badanych. Wybór narzędzi został podyktowany przyjętym celem pracy.

a) *Test Sensu Życia (PIL)* J. Crumbaugh i L. Maholicka

W konstrukcji tego testu za punkt wyjścia przyjęto teorię frustracji egzystencjalnej i nerwicy noogennej Frankla. Test ten składa się z trzech części. Pierwszą z nich stanowi siedmiostopniowa skala złożona z 20 twierdzeń²². Cyfra 1 oznacza optymalne nasilenie braku jakiegoś przykrego z punktu widzenia egzystencjalnego, zjawiska, a cyfra 7 z kolei wskazuje największe nasilenie pozytywnej postawy w stosunku do życia. Część druga testu składa się z 14 niedokończonych twierdzeń; badany jest proszony o dokończenie zdań pierwszą myślą, jaka pojawi się w jego świadomości. Część trzecia testu natomiast stanowi zachętę do wypowiedzi wolnej, gdzie badany jest proszony o napisanie kilku zdań na temat własnych dążeń, celów życiowych. Kategoryzacji twierdzeń części pierwszej testu można dokonać na kilka sposobów – w zależności od tego, jakie przyjmujemy kryteria. W niniejszej pracy przyjęto następującą kategoryzację twierdzeń użytych w tej części tekstu: wszystkie twierdzenia (20) podzielono na trzy zbiory; są to: sens życia (SŻ) (twierdzenie 2, 10, 11, 12, 14, 17) – czynnik ten określa stopień natężenia poczucia sensu życia; następny dotyczy celów życia (CŻ) (twierdzenie 3, 4, 5, 7, 8, 9, 20) – określa świadomość celów życiowych; ostatni odnosi się do afirmacji życia (DŻ) (twierdzenia 1, 6, 13, 15, 16, 18, 19) – ten czynnik określa postawę wobec własnego życia. Suma punktów

²² Por. K. Popielski, *Testy egzystencjalne: Metody badania frustracji egzystencjalnej i nerwicy noogennej*, w: K. Popielski (red.), *Człowiek – pytanie otwarte*, s. 237–261, Lublin 1987.

wskazana przez badaną osobę w tej części skali jest wskaźnikiem natężenia stopnia poczucia sensu własnego życia. Wskaźnik rzetelności odliczany dla zrewidowanej i obecnie używanej listy twierdzeń za pomocą „r Pearsona” wynosi 0,81, a po korekcji Spearmana-Browna – 0,90.

b) *Skala Wrażliwości Sumienia (SWS)* D. Buksika

W badaniu sumienia użyto Skali Wrażliwości Sumienia (SWS) Buksika²³. Zawiera ona 7-punktowe kontinuum kategorii odpowiedzi dla każdego z 31 twierdzeń. Ma ona dwie podskalne. Użyta wersja skali zawiera 15 twierdzeń badających wrażliwość na siebie i innych (WSI) oraz 16 twierdzeń badających wrażliwość na świat i wartości moralne (WŚWM). W skład pierwszej podskali (WSI) wchodzi twierdzenia dotyczące wrażliwości na głos sumienia, obowiązek, powinność, szacunek dla samego siebie, uczestnictwo w akcjach dobroczynnych oraz wrażliwość na cierpienie i umiejętność wybaczenia. W skład drugiej podskali (WŚWM) wchodzi takie zagadnienia jak: odpowiedzialność za otaczający świat, wrażliwość na cierpienie ludzi, na poszanowanie życia. Współczynnik rzetelności testu metodą test-retest wynosi 0,72.

c) *Skala Doświadczenia Religijnego (SDR)* S. Głaza

Twierdzenia skali mają charakter religijny²⁴. Do każdego twierdzenia skali dołączono 7 możliwych odpowiedzi. Zadaniem osoby badanej jest wyrażenie na 7-stopniowej skali typu Likerta opinii, na ile zgadza się lub nie z treścią twierdzeń. Skala ta ma trzy podskale. Pierwsza z nich określa intensywność doświadczenia Boga w ogóle (DB), gdzie współczynnik zgodności wewnętrznej alpha Cronbacha wynosi 0,92. Druga podskala służy do pomiaru intensywności przeżycia obecności Boga (OB), a współczynnik zgodności wewnętrznej

²³ Por. D. Buksik, *Wrażliwość sumienia (studium empiryczne)*, Warszawa 2003.

²⁴ Por. S. Głaz, *Rola Kościoła w integralnym rozwoju młodzieży*, Kraków 2010.

alpha Cronbacha wynosi 0,94. Ostatnia podskala zaś określa intensywność przeżycia nieobecności Boga (NB). Współczynnik zgodności wewnętrznej jest również wysoki – alpha Cronbacha wynosi 0,91 (Głaz 2002). W obecnej pracy w celu zebrania materiału empirycznego dotyczącego przeżycia religijnego, jakim jest obecność Boga i Jego nieobecność, użyto drugiej i trzeciej podskali. Trafność kryterialna: korelacja (p Spearmana) pomiędzy Skalą Doświadczenia Religijnego a Skalą Centralności Postawy Religijnej Prężyny wynosi 0,63.

Strategia badań

Literatura przedmiotu ujawnia nam, że problematyka przeżyć religijnych: obecności Boga rzadko jest podejmowana na gruncie nauki. Stan taki zachęca niektórych badaczy do nowych poszukiwań w tej dziedzinie. Dotyczy to także struktury sensu życia i wrażliwości ludzkiego sumienia. Mając powyższe założenia metodologiczne, należy ustalić dalszą strategię własnych badań.

Celem obecnych badań będzie:

- 1) określenie poziomu sensu życia oraz struktury sumienia w poszczególnych grupach osób badanych o wysokim i niskim poziomie przeżycia obecności Boga;
- 2) ukazanie powiązania sensu życia z wrażliwością sumienia w poszczególnych grupach młodzieży o wysokim i niskim poziomie przeżycia obecności Boga.

Aby rozstrzygnąć problem, w pracy postanowiono przyjąć takie narzędzia badawcze, za pomocą których będzie można określić poziom poszczególnych, wyżej wymienionych wymiarów osobowości i religijności. Analiza uzyskanych wyników zostanie przeprowadzona na podstawie wartości średnich (M) i odchyłeń standardowych (SD). Zostanie przeprowadzona analiza wariancji (Anova). Różnice statystycznie istotne bądź podobieństwa pomiędzy poszczególnymi podgrupami młodzieży badanej w zakresie przeciętnych profili umożliwią znalezienie odpowiedzi na postawione hipotezy badaw-

cze. Zostanie zastosowana także procedura analizy wielokrotnej regresji krokowej. Ten typ metody spełnia kilka funkcji: zmierza do wyłonienia zmiennych niezależnych tzw. istotnych, określa związek między zmienną niezależną a zmienną zależną (współczynnik regresji wielokrotnej – R), ustala procent wyjaśnianej wariancji zmiennej zależnej (R²), a także wskazuje, w jakiej kolejności zmienne niezależne wprowadzane są do równania regresyjnego²⁵.

Sposób przeprowadzenia badań i charakterystyka osób

Materiał potrzebny do badań uzyskano dzięki przeprowadzeniu testów wśród młodzieży akademickiej w wieku od 21 do 25 lat. Badanych stanowią mężczyźni studiujący elektrotechnikę lub filozofię oraz kobiety studiujące pedagogikę lub fizykę. Badania przeprowadzono w 2009 r. Objęto nimi 273 osoby. Kilka zestawów testowych wypełniono tylko częściowo. Do dalszej analizy użyto wyników uzyskanych na podstawie poprawnie wypełnionych 240 zestawów kwestionariuszy.

Studentów zapytano o ich stosunek do religii. Badana młodzież wobec religii nie jest obojętna. Deklaruje się wierząca. 31,5% badanych uważa się za wierzących, a 29,0% zdecydowanie wierzących, prawie tyle samo (27,0%) za raczej wierzących. Natomiast 12,5% młodzieży deklaruje się jako wątpiąca, ale zainteresowana sprawami wiary i religii. Ankieterowanych zapytano także o motywację praktyk religijnych. Najczęściej swoje praktyki religijne (uczęszczanie do kościoła, modlenie się) podejmują oni z wewnętrznej potrzeby (54,5%). Jedna czwarta badanej młodzieży (24,0%) przyznaje, że praktyki religijne wypełnia z przyjaźni wobec Boga. Niewielki procent badanych (12,5) wypełnia swoje praktyki religijne z przyzwyczajenia, a 9% przyznaje, że dzieje się to ze względu na otoczenie,

²⁵ Por. J. Guilford, *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*, Warszawa 1964.

w którym żyją. Najwięcej, bo 34,0% badanych studentów uważa, że doznało przeżycia obecności Boga rzadko. Prawie jedna trzecia badanej młodzieży (29,0%) deklaruje, że obecności Boga doświadcza często. Prawie tyle samo (28,0%) młodzieży jest przekonana, że doznanie to pojawiała się w ich życiu bardzo rzadko. Niewielki procent badanych (9,0) uważa, że przeżycie obecności Boga towarzyszyło im bardzo często

Analiza otrzymanych wyników

Wielu badaczy widzi religijność jako jeden z ważnych elementów rozwojowych w życiu człowieka. Badacze mówią o różnych typach religijności człowieka, ze względu na określone formy wyrażania przez człowieka jego religijności i osobistych przeżyć odnoszących się do Boga²⁶.

Sugeruje się, że młodzież akademicka o różnych poziomach przeżycia religijnego: obecności Boga charakteryzuje się również specyficznymi cechami sensu życia i wrażliwością sumienia. Dychotomizacji dokonano zmiennej dotyczącej przeżyć religijnych: obecności Boga. Za kryterium podziału wzięto wartości otrzymane w *Skali Doświadczenia Religijnego (SDR)*. Utworzono grupę osób o niskim (N) i wysokim (W) wyniku przeżycia obecności Boga. Niskie wyniki badanej młodzieży, tak mężczyzn, jak i kobiet, w zakresie przeżycia obecności Boga są równe lub mniejsze niż 45, wysokie wyniki pod tym względem są równe lub większe niż 75. Grupę badanych o niskich wynikach stanowią 71 osoby, średni wynik (M) dla tej grupy wynosi 41,26 (SD = 8,92). Grupę młodzieży o wysokich wynikach zaś stanowią 82 osoby, średni wynik (M) dla grupy wynosi 85,31 (SD = 13,01). Pomiędzy wynikami poszczególnych grup młodzieży studiującej zachodzi różnica statystycznie istotna, gdzie $F = 27,16$; $p < 0,001$.

²⁶ Por. R. Jaworski, *Typologie religijności*, w: S. Głaz (red.), *Podstawowe zagadnienia z psychologii religii*, s. 271–285, Kraków 2006.

Uzyskane wartości badań wszystkich studiujących osób poddano dalszej analizie. Zostaną omówione wyniki osób o wysokim poziomie (W) i niskim (N) przeżycia obecności Boga uzyskane na podstawie *Testu Sensu Życia (PIL)* oraz *Skali Wrażliwości Sumienia (SWS)*. Celem wykrycia istotności różnic pomiędzy badanymi grupami (młodzież o wysokim i niskim poziomie przeżycia obecności Boga) wykonano analizę wariancji (Anova). Na podstawie wartości średnich (M) i odchyłeń standardowych (SD) dokonano interpretacji wyników. Zgodnie z założeniem ukazanie różnic statystycznie istotnych bądź podobieństwa poszczególnych zmiennych osobowościowych pomiędzy grupami młodzieży w zakresie przeciętnych profili umożliwi znalezienie odpowiedzi na pytanie badawcze, na ile poziom przeżycia religijnego: obecności Boga różnicuje pozostałe zmienne brane pod uwagę w obecnej pracy.

Poziom sensu życia i wrażliwości sumienia młodzieży o wysokim i niskim poziomie przeżycia obecności Boga

Poszukiwania niektórych badaczy ujawniają, że danemu rodzajowi religijności człowieka towarzyszy niekiedy odpowiedni zbiór cech osobowościowych²⁷. Zakłada się, że i w tym przypadku inny zespół cech dotyczących sensu życia i wrażliwości sumienia mają osoby o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga, a inny o niskim. Zgodnie z postanowieniem, analiza otrzymanych wyników pozwoli dać odpowiedź na pytanie, na ile poziom przeżycia obecności Boga różnicuje zmienne dotyczące sensu życia oraz wrażliwości sumienia młodzieży studiującej.

²⁷ Por. Ch. Faiver, *Religion, guilt and mental health*, "Journal of Counseling and Development", 44, 2000, s. 155–160; S. Głaz, *Preferencja wartości ostatecznych a przeżycia religijne młodzieży studiującej*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 2000, 3, s. 95–113.

Tabela 1. Analiza wariancji (Anova), wartość testu F i poziom istotności p dla zmiennych grupy o wysokim (W) i niskim (N) poziomie przeżyciu obecności Boga otrzymanych w *Teście Sensu Życia (PIL)* i *Skali Wrażliwości Sumienia (SWS)*

Czynniki	Przeżycie obecności Boga (W)		Przeżycie obecności Boga (N)		F	df	p <
	M	SD	M	SD			
SŻ	5,06	0,93	4,15	0,98	14,51	1	0,01
CŻ	5,77	0,78	4,29	1,28	16,04	1	0,01
DŻ	5,29	0,88	4,74	0,86	4,15	1	0,05
WSI	7,20	1,23	5,15	0,97	8,53	1	0,01
WŚWM	5,25	1,41	4,60	0,91	0,78	1	-

Uzyskane wartości w *Teście Sensu Życia (PIL)* sugerują widoczne różnice statystycznie istotne pomiędzy młodzieżą o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga a tą o niskim. Młodzież o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga ujawnia wyższy poziom poczucia sensu życia (SŻ) ($F = 14,51$; $p < 0,01$), celów życiowych (CŻ) ($F = 16,04$; $p < 0,01$) i afirmacji własnego życia (DŻ) ($F = 4,15$, $p < 0,05$) niż młodzież o niskim poziomie przeżycia obecności Boga. Natomiast otrzymane wartości w *Skali Wrażliwości Sumienia (SWS)* ukazują, że różnica statystycznie istotna pomiędzy młodzieżą o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga a tą o niskim zachodzi tylko w jednym czynniku. Osoby o wysokim przeżyciu obecności Boga charakteryzują się wyższym poziomem wrażliwości na siebie i innych (WSI) ($F = 8,53$; $p < 0,01$) niż te o niskim.

Związek sensu życia ze strukturą sumienia młodzieży o wysokim i niskim poziomie przeżycia obecności Boga

Poszukując sensu własnego życia, człowiek często kieruje się sumieniem, które jest dla niego pewnym drogowskazem²⁸. W tym miejscu zostanie przedstawione powiązanie sensu życia, które stanowi zmienną niezależną, ze strukturą sumienia – zmienną zależną – w grupie młodzieży o wysokim i niskim poziomie przeżycia obecności Boga.

Postanowiono ukazać oddziaływanie sensu życia na strukturę sumienia o wysokim i niskim poziomie przeżycia obecności Boga. Oto wyniki analizy wielokrotnej regresji krokowej dotyczące sensu życia i wrażliwości sumienia osób o wysokim i niskim poziomie przeżycia obecności Boga.

Tabela 2. Zmienne niezależne dotyczące sensu życia (SŻ, CŻ, DŻ) wyjaśniające wariancję wrażliwości sumienia (WSI, WŚWM) w grupie osób o wysokim (W) i niskim (N) poziomie przeżycia obecności Boga

Grupy	Zmienne niezależne wyjaśniające wariancję WSI	R	Procent wariancji wyjaśnionej (R ² x 100%)
W	SŻ	0,1564	2
	CŻ	0,1646	3
	DŻ	0,2366	5
N	SŻ	0,1012	1
	DŻ	0,2244	5
	CŻ	0,2640	7

²⁸ Por. K. Dąbrowski, *Sens życia jako rozwiązanie problemu ludzkiej egzystencji*, „Studia Filozoficzne”, 4, 1981, s. 28–35. V. Frankl, *La sofferenza di una vita senza senso*, Torino 1987.

	Zmienne niezależne wyjaśniające wariancję WŚWM	R	Procent wariancji wyjaśnionej ($R^2 \times 100\%$)
W	SŻ	0,2786	8
	CŻ	0,3084	9
	DŻ	0,3632	13
N	SŻ	0,0718	1
	DZ	0,1267	2
	CZ	0,1303	2

Trzy zmienne niezależne dotyczące sensu życia (SŻ, CŻ, DŻ) wyjaśniają wariancję wrażliwości na siebie i innych (WSI) w grupie osób o wysokim (W) i niskim (N) poziomie przeżycia obecności Boga. W grupie osób o wysokim (W) poziomie przeżycia obecności Boga pierwsza zmienna niezależna (SŻ) dotycząca sensu życia wyjaśnia 2% zmienności zmiennej zależnej WSI ($R = 0,1564$), wszystkie zaś razem wyjaśniają 5% zmienności zmiennej zależnej WSI ($R = 0,2366$). Dobroć otrzymanego równania regresji krokowej określa wartość testu $F = 4,50$; $df = 3$; $p < 0,05$. Równanie regresji wielokrotnej jest następujące: $WSI = 89,48 + -2,57 \times SŻ + 0,68 \times CŻ + 0,52 \times DŻ$. W grupie osób o niskim (N) poziomie przeżycia obecności Boga wariancję zmiennej zależnej WSI wyjaśniają następujące zmienne dotyczące sensu życia: SŻ, CŻ, DŻ. Pierwsza zmienna niezależna wyjaśnia 1% zmienności zmiennej zależnej WSI ($R = 0,1012$), wszystkie razem wyjaśniają zaś 7% zmienności zmiennej zależnej WSI ($R = 0,2640$). Dobroć otrzymanego równania regresji krokowej określa wartość testu $F = 2,85$; $df = 3$; $p < 0,05$. Równanie regresji wielokrotnej jest następujące: $WSI = 80,18 + -1,29 \times SŻ + -3,90 \times DŻ + 1,80 \times CŻ$.

Te same zmienne niezależne dotyczące sensu życia (SZ, CZ, DZ) wyjaśniają wariancję zmiennej zależnej wrażliwości na świat

i wartości moralne (WŚWM) w grupie osób o wysokim (W) i niskim (N) poziomie przeżycia obecności Boga. W grupie osób o wysokim (W) poziomie przeżycia obecności Boga pierwsza zmienna dotycząca sensu życia (SŻ) wyjaśnia 8% zmienności zmiennej zależnej WŚWM ($R = 0,2786$), wszystkie razem wyjaśniają zaś 13% zmienności zmiennej WŚWM ($R = 0,3632$). Dobroć otrzymanego równania regresji krokowej określa wartość testu $F = 2,69$; $df = 3$; $p < 0,05$. Równanie regresji wielokrotnej jest następujące: $WŚWM = 101,65 + 3,30 \times SŻ + 3,77 \times CZ + 3,83 \times DZ$. W grupie osób o niskim (N) poziomie przeżycia obecności Boga wariancje zmiennej zależnej WŚWM wyjaśniają te same zmienne: SŻ, CZ, DŻ. Pierwsza zmienna wyjaśnia 1% zmienności zmiennej zależnej WŚWM ($R = 0,0718$), wszystkie razem wyjaśniają zaś 2% zmienności zmiennej zależnej WŚWM ($R = 0,1303$). Dobroć otrzymanego równania regresji krokowej określa wartość testu $F = 2,20$; $df = 3$; $p < 0,05$. Równanie regresji wielokrotnej jest następujące: $WŚWM = 79,59 + 2,26 \times SŻ + 1,73 \times DŻ + 0,62 \times CZ$.

Podsumowanie

Zdaniem naukowców²⁹, szczęście jest jednym z najgłębszych i najtrwalszych pragnień człowieka, a mimo tego człowiek zajmuje się raczej poszukiwaniem i odnalezieniem sensu życia niż poszukiwaniem przyjemności czy szczęścia. Jeśli pragnie, to nie szczęścia samego w sobie, ale chciałby osiągnąć podstawę szczęśliwości, ponieważ gdy tylko to nastąpi, radość i szczęście pojawiają się same z siebie. Aby osiągnąć szczęście, należy najpierw dążyć do sensu, a sens można znaleźć przez realizację własnych potencjalności, autentycznych wartości, w pracy twórczej, przez służbę jakiejś obranej wielkiej idei, Bogu, innym ludziom.

Autor artykułu zainteresowany problematyką ludzkiego „stawania się w pełni sobą”, podejmując próbę ukazania roli sensu życia

²⁹ Por. V. Frankl, *Paradoksy szczęścia*, „Życie i Myśl”, 1, 1977, s. 33–45.

i sumienia w procesie rozwoju młodzieży studiującej, dokonał weryfikacji następujących hipotez:

1. Młodzież o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga ma lepiej rozbudowaną strukturę sensu życia niż ta o niskim przeżyciu obecności Boga.

2. Młodzież o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga ma lepiej rozwiniętą strukturę wrażliwości sumienia niż młodzież o niskim poziomie przeżycia obecności Boga.

3. Mocniejsze oddziaływanie na wrażliwość sumienia młodzieży ma struktura sensu życia w grupie młodzieży o wysokim przeżyciu obecności Boga niż o niskim poziomie przeżycia.

Analiza podjętego zagadnienia ujawnia, że młodzież studencka o wysokim i niskim poziomie przeżycia obecności Boga charakteryzuje się zróżnicowaną strukturą sensu życia i wrażliwości sumienia, a także widoczny jest wpływ sensu życia na kształtowanie się wrażliwości sumienia młodzieży.

Ad 1. Potwierdziła się w całości hipoteza, która brzmi: *Młodzież o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga ma lepiej rozbudowaną strukturę sensu życia niż ta o niskim przeżyciu obecności Boga.* Pod każdym względem młodzież studencka o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga ujawnia bogatszą strukturę sensu życia niż ta o niskim poziomie tego rodzaju doświadczenia, tzn. ujawnia ona większe poczucie sensu swego życia, jest bardziej świadoma celów życiowych i bardziej afirmuje własne życie.

Ad 2. Tylko w pewnym zakresie potwierdziła się hipoteza: *Młodzież o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga ma lepiej rozwiniętą strukturę wrażliwości sumienia niż młodzież o niskim poziomie przeżycia obecności Boga.* Młodzież studiująca o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga charakteryzuje się bogatszą strukturą sumienia, a dotyczy to wrażliwości na siebie i innych, niż ta o niskim poziomie. W pozostałych wymiarach nie notuje się widocznych różnic.

Ad 3. Hipoteza: *Mocniejsze oddziaływanie na wrażliwość sumienia młodzieży ma struktura sensu życia w grupie młodzieży o*

wysokim przeżyciu obecności Boga niż o niskim poziomie przeżycia potwierdziła się w całości. Struktura sensu życia, a konkretnie poczucie sensu życia i afirmacja życia, ma mocne powiązanie z obydwoma wymiarami struktury sumienia: wrażliwością na siebie i innych oraz wrażliwością na świat i wartości moralne. Dotyczy to bardziej młodzieży o wysokim poziomie przeżycia obecności Boga niż osób o niskim poziomie tego przeżycia.

Złożoność struktur sensu życia i wrażliwości sumienia potwierdzają obecne badania. Ukazują także ich istotne powiązanie z przeżyciem obecności Boga. Młodzież o wysokim przeżyciu obecności Boga ma lepiej rozbudowaną strukturę sensu życia i wrażliwości sumienia. Sugeruje to, że religijność człowieka rolę jest ważna w procesie stawania się w pełni sobą. Treści religijne oferując człowiekowi poczucie sensu życia i celowości zachodzących wydarzeń mogą wzmacniać świadomość bezpieczeństwa człowieka w sytuacjach zagrożenia i przeżywanych przez niego wewnętrznych konfliktów. Religia może także sprzyjać wyborowi konkretnych wartości oraz ich preferencji w kontekście zachowań indywidualnych i społecznych.

Przeprowadzona analiza wyników w dużej mierze potwierdza wcześniejsze badania. Struktura doświadczenia religijnego: obecności Boga i Jego nieobecności wśród młodzieży jest bardzo zróżnicowana. Podobnie przeżycie religijne istotnie różnicuje poszczególne aspekty osobowości młodzieży studiującej. Na przykład istotną rolę w wyjaśnianiu zmienności przeżycia religijnego ma sfera emocjonalna³⁰. Inne wyniki badań ujawniły, że decydujący wpływ na dynamikę przeżyć religijnych mają główne preferencje i zdolności artystyczne. Badania ujawniają, że im bardziej twórczość artystyczna człowieka jest dojrzała (wynikająca ze świadomej motywacji aksjologicznej oraz światopoglądowej), tym większa jego podatność na

³⁰ Por. S. Głaz, *Osobowościowe uwarunkowania jakości przeżyć religijnych*, „Studia Psychologica”, 4, 2003, 57–67.

intensywność przeżyć religijnych³¹. Intensywność doświadczenia religijnego mocno wiąże się z częstotliwością praktyk religijnych. Osoby z tego rodzaju doświadczeniem o wiele częściej od pozostałych uświadamiały sobie doniosłe dla ich życia pozytywne znaczenie religijnych przeżyć.

Powyższa analiza zagadnienia nasuwa kilka wniosków:

1. Zamiarów opatrności człowiek nie jest w stanie poznać, dlatego też w poszukiwaniu sensu kieruje się własnym sumieniem. Człowiek podejmując decyzje, rozstrzyga ze sobą i z Bogiem, którego „mandatariuszem” jest własne sumienie. Sumienie nie jest jednak instancją ostateczną, jest nią Bóg. Sumienie jest widziane jako swoiste „narzędzie poszukujące sensu”. Niejako w nim i dzięki niemu człowiek odkrywa sens, „jak gdyby” wydobywa go na zewnątrz z własnego sumienia. Jest ono „organem sensu”. Zadaniem sumienia będzie tropienie utajonego w każdej sytuacji, momencie, niepowtarzalnego i jedynego w swoim rodzaju sensu. Niejako w nim i dzięki niemu człowiek odkrywa sens.

2. Wydaje się, że człowiek o bogatym życiu religijnym ma optymalne możliwości przyjmowania i realizowania sensu życia. Nie ogranicza się on do biernej akceptacji rzeczywistości, ale pragnie ją przekształcać nie tylko poprzez eliminowanie zła, ale przede wszystkim poprzez czynienie dobra przybliżającego ludzi do Boga. Religia stwarza człowiekowi szansę zrealizowania i osiągnięcia sensu oraz zorientowania życia na Boga. Jak długo człowiek zmagać się będzie z ostatecznymi problemami swojej egzystencji, tak długo będzie w jego życiu miejsce dla religii. Religia pełni funkcję sensotwórczą, nie można jednak twierdzić, że sens życia bez religii jest niemożliwy. Ludzie niewierzący często poszukują sensu życia w wartościach humanistycznych, którym w ostateczności nadają rangę wartości ostatecznych.

³¹ Por. S. Radoń, S. Głaz, *Przeżycia religijne młodzieży uzdolnionej artystycznie*, Kraków 2006.

3. Człowiek, który docieka sensu swojego istnienia, znajduje w religii zaspokojenie odwiecznych aspiracji, znajduje absolutnie znaczący sens. Do końca nie satysfakcjonują go wiedza i wykształcenie, zaangażowanie społeczne ani tym bardziej dobra materialne. Ludzie wierzący szukają sensu swojego życia w kontekście Boga. Nie zawsze jednak odnajdują w wierze religijnej wyłączone źródło sensu i gotową definicję rzeczywistości, nawet jeżeli mają silniejszą lub słabszą skłonność do wiązania problematyki sensu życia z różnymi formami jego religijnej interpretacji. Nawet jeżeli religia nie rozwiązuje wszystkich problemów, to jest znaczącym układem w całokształcie spraw ludzkich, także w budowaniu społeczeństwa, w którym nie wola posiadania i użycia określają życie ludzkie, lecz wewnętrzne wartości bycia i sensu.

4. Służba drugiemu człowiekowi i Bogu realizuje się w miłości. Dlatego też autentyczna, dojrzała miłość Boga i drugiego człowieka jest zarazem pełnią sensu bytowania ludzkiego. Miłość równocześnie wydaje się być zasadniczą drogą do realizacji sensu, wartości i tym samym do osiągnięcia szczęścia, które przez jednostkę jest uwarunkowane realizacją sensu. Szczęście jawi się tu jako odpowiedź na wypełnienie zadań, wyzwań życiowych.

5. Bóg stworzył człowieka jako istotę mającą dążyć do pełni swojego rozwoju. Zamiar ten został wkodowany w jego strukturę bytową. Tak więc człowiek jest powołany do rozwoju i ubogacania swojego życia. Do pełni realizacji swojego człowieczeństwa. Nie tylko świat, ale sam człowiek został powierzony własnej trosce i odpowiedzialności. Otrzymał on do tego odpowiednie środki, takie jak: naturalne potencjalne zdolności poznania i oceny, predyspozycje, środowisko, łask Boża.

6. Bardzo ważną rolę w wychowaniu młodego człowieka, oprócz rodziców, odgrywają również inne środowiska, osoby i czynniki wychowawcze, np. dziadkowie, rodzeństwo. Mogą oni, gdy zabraknie rodziców lub gdy są bardzo zajęci pracą zawodową, przejąć ich rolę w wychowaniu religijnym. Jak wynika z badań przeprowadzonych

w starszej grupie dzieci szczególnie dziadkowie często zajmują się wnukami, mają na nich pozytywny wpływ i nie tylko opowiadają im o Bogu, uczą modlitw i piosenek religijnych, ale także kształtują w dziecku odpowiednie postawy i wprowadzają w świat wartości.

Sens istnienia człowieka w sposób naturalny i nieograniczony jest wkomponowany i zakodowany w strukturze rozwojowej każdego życia ludzkiego. Stąd też można z całym przekonaniem stwierdzić, że autentyczny, a zarazem prawidłowy i skuteczny rozwój osoby ludzkiej nastąpi tylko wtedy, gdy odnajdzie ona własny sens życia, tzn. będzie potrafiła kochać, tworzyć, działać i żyć według określonych wartości, kierując się dobrze ukształtowanym sumieniem. Słusznie zauważa Frankl³², że jeśli dzisiejszy człowiek pragnie zachować własne zdrowie tak fizyczne, jak i duchowe, to potrzebuje przede wszystkim jednej rzeczy, a mianowicie odpowiedniego celu życia, tego, by życie stale stawiało mu wymagania, którym będzie mógł sprostać. W przeciwnym razie poczucie braku sensu własnego bytowania doprowadzi go do pustki egzystencjalnej, poczucia bezsensowności, a nawet utraty własnej wartości. Często naprzeciw człowiekowi znajdującemu się w takiej sytuacji wychodzi religia. Przeżywana podmiotowo umożliwia człowiekowi zakorzenienie i bezpieczeństwo w Bogu. Ma ona moc uzdrawiania i leczenia, ale nie dzięki jej samej, lecz wierze.

SUMMARY

THE ROLE OF THE MEANING OF LIFE IN SHAPING YOUNG PEOPLE'S CHRISTIAN CONSCIENCE

The meaning of a human life is inherent in the development structure of each human being. Thus, there is no doubt that authentic and, at the same time, correct and effective development of a person

³² Por. *Nieświadomiony Bóg*, Warszawa 1978.

may only take place when they find their own meaning of life, i.e. when they learn to love, create, act and live according to specific values, following their well-shaped conscience. If contemporary human beings want to preserve both their physical and spiritual health, they, first of all, need one thing – a proper lifestyle, a way of life that would give them challenges they are able to face. Otherwise, the sense of meaninglessness of their own life will lead them into existential emptiness, a sense of absurdity or even the loss of their identity. People who find themselves in such a situation often refer to religion. If it is approached in a subjective manner, it makes is possible for a human being to find their roots and security in God. Religion may heal and help a man, but it is not the religion itself, but faith, that reveals such power.

The analysis of the research that has been carried out also proves that young people are characterized by a varied structure of the meaning of life, conscience and experience of God's presence. Young people, whose experience of God's presence is on a high level, reveal a different structure of the meaning of life and conscience than young people whose experience of such presence is weaker. Also, in the group of young people characterized by a high level of religious experience, other independent variables related to the meaning of life have more significant influence on the structure of their conscience - which is a dependent variable – than in the group of young people with a low level of religious experience.